

Ключевые слова: «Глуховская операция», воспоминания, военно-мемуарная литература, шестидесятая армия, двести двадцать шестая стрелковая дивизия, семидесятая стрелковая дивизия, двадцать третья танковая бригада, освобождение.

The article is devoted to reflection of the "Hlukhiv operation" exercise in 1943 in the memoirs of commanders and soldiers who took part in it directly using the pages of the memoirs written by military leaders and performers. The urgency to address this issue due to insufficient coverage of the fighting related to the operations of the historical literature. In addition to local historical books and publications, in fact there is no deep research in which its implementation has fully considered. The Hlukhiv liberation calendar days in sources associated with this important military-strategic event are not match. In some – it is August 30, other – 31 August 1943. The first date is associated with the Soviet Information Bureau message, the second – with the terms of temporary occupation of the city in Sumy region of the UkrSSR. Now, the first is the starting date for formal events.

Keywords: "Hlukhiv operation", memories, military and memoir literature, the 60th Army, 226th Infantry Division, 70th Infantry Division, 23th Tank Brigade, liberation.

1. Venkov V. S., Dudynov P. P. Hvardeiskaia doblest: Boevoi put 70-y hvardeiskoi strelkovoi dyvyzy / V. S. Venkov, P. P. Dudynov. – M.: Voenny zdat, 1979. – 181 s.
2. Hlukhivskiy miskiy kraieznavchyy muzei (HMKM): boiovyi shliakh 226-yi Hlukhivsko-Kyivskoi Chervonoprapomoi, ordena Suvorova striletskei dyvizii. PY – 1090. – 1988. – 43 s.
3. Tam samo: dovidka pro boiovyi shliakh Novosybirskoi Hlukhivskoi, ordena Lenina, dvichi Chervonoprapomoi, ordeniv Suvorova, Kutuzova i Bohdana Khmelnytskoho hvardiiskoi striletskei dyvizii. ND – 5341. – 22 s.
4. Tam samo: spohady zamisnyka nachalnyka shtabu 23-yi tankovoi bryhady, maiora Zhuravlova F. M. pro vyzvolennia mista Hlukhova u 1943 rotsi. 1975. – 6 s.
5. Tam samo: spohady Heroia Radianskoho Soiuzu, heneral-leitenanta, komandyra 226-yi striletskei dyvizii Petrenka V. Ya. pro vyzvolennia mista Hlukhova u 1943 rotsi. – 3 s.
6. Tam samo: spohady veterana 9-ho tankovoho korpusu, polkovnyka Pronina A. M. pro nastupalni boi na Hlukhivskomu napriamku. – 1975. – 4s.
7. Ystoryia Velykoi Otechestvennoi voiny Sovetskoho Soiuzu 1941 – 1945 hh. – M.: Voenny zdat, 1961. – 659s.
8. Kovalenko Yu. O. Pravda ta «mify» pro zahybel henerala // Soborny maian. – Lypen 2014. – #4 (64).
9. Lashchenko P. M. Z boiu v bii / P. M. Lashchenko. – K.: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 1978. – 331 s.
10. Lohachëv H. S. Soldat vspomynaet voynu / H. S. Lohachëv. – Barnaul: Altaiskoe kny zhnoe yzdatelstvo, 1986. – 120 s.
11. Sumskaia oblast v peryod Velykoi Otechestvennoi voiny Sovetskoho Soiuzu (1941 – 1945 hh.). Sbomyk dokumentov y materyalov. – Kh: Kharkovskoe kny zhnoe yzdatelstvo, 1963. – 459 s.
12. Sumskaia oblast v peryod Velykoi Otechestvennoi voiny 1941 – 1945. Sbomyk dokumentov y materyalov. – Yzd. 2-e, dop. – K.: Naukova dumka, 1988. – 437 s.

© Белашов В. І.

Стаття надійшла до редколегії 04. 09. 2015 р.

УДК 355.1-054.65(477)“1941/1944”

Король В. Ю.

СТАНОВИЩЕ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1941 – 1944 РР.

Друга світова війна якісно відрізнялася від попередніх військових конфліктів не тільки своїми масштабами, але й соціальним виміром. Уперше перед ворогуючими країнами виникла проблема – величезна кількість військовополонених. У результаті успішного німецького наступу 1941 – 1942 років на теренах радянської України більше мільйона радянських воїнів попали у неволю. Так, тільки у київському «котлі» опинилося більше 600 тисяч осіб. У цьому разі столиця УРСР стала одним із центрів їх утримання. Історикам відомо про Дарницькі табори, Бабин Яр, Сирецький табір, табори на Керосинній, Інститутській та інших місцевостях. До листопада 1941 року німецьке командування проводило помірковану політику щодо полонених солдатів – було звільнено 318 тисяч осіб, з них понад 277 тисяч українців. Виняток становили комісари та офіцерський склад, який безжалісно знищувався. Так, у Дарницькому таборі ця категорія військовополонених загинула від голоду. На межі 1941 – 1942 років ставлення окупаційної адміністрації до полонених змінюється і вони починають цілеспрямовано знищуватися:

розстрілюються, помирають від виснаження на роботах та голоду. Так, у таборі для військовополонених на вул. Керосинній (м. Київ) зустрічалися випадки канібалізму. Радянські військові утримувалися як у спеціальних таборах «шталагах» (для солдатського складу), так і «офлагах» – для офіцерів. Під табори-смерті, як правило, використовували виробничі потужності підприємств. Так, у м. Хорол був відомий табір військовополонених – «Хорольська яма», який створили на місці цегельного заводу. На теренах Західної України полонені утримувалися також у єврейських гетто Львова, Соколя, Белза, Радехова, Бродів та ін. Ув'язнені не тільки безжально знищувалися, але починаючи з середини 1942 року масово використовувалися на роботах. Наприклад, у Донецькій області наші воїни експлуатувалися на шахтах, які одночасно були місцем їхнього поховання.

Ключові слова: військовополонені, «шталаг», «офлаг», «Хорольська яма», гетто.

Двадцять три роки українська політична еліта будувала модель пацифічної України без ядерної зброї та чітко визначеного ворога. На кінець 2013 року проблеми війни та полону здавалися малоактуальними для наукового товариства та громадськості. Українсько-російський конфлікт 2014 року «повернув» нас у реалії літа-осені 1941 року із непростою ситуацією на фронті та появою військовополонених. Знову постали питання умов утримання, обміну та адаптації осіб, що потрапили у полон.

Серед трагічних сторінок Великої Вітчизняної війни особливе місце відводиться долі радянських військовополонених на окупованих Німеччиною землях України. Серед основних причин великої кількості бранців на початку війни є прорахунки радянського керівництва, репресії проти командного складу армії, помилкова концепція війни «на чужій території». 1941 р. збройні сили зазнали кілька болючих поразок попри винятковий героїзм радянських солдатів і офіцерів. До ворога потрапило близько 200 складів стратегічного значення – 5,4 млн. гвинтівок і 191 тис. кулеметів. Тому червоноармійцям на день активних боїв видавали тільки півтори обойми патронів, одну кулеметну стрічку, чотири снаряди на гармату. Часто, вичерпавши всі засоби боротьби, поранені чи деморалізовані, позбавлені підтримки наші воїни масово потрапляли у полон. За неповними даними, на початок 1942 р. через нелюдські умови утримання з 3,9 млн. радянських бранців вижили тільки 1,1 млн. [1].

Особливо трагічною була їхня доля на окупованій Київщині. Тільки в Києві існували десятки стаціонарних і переносних концтаборів для полонених. Найголовніші з них: Дарницькі табори, Бабин Яр, Сирецький табір, катівні на вул. Керосинній, Інститутській, у Голосієві, на території Києво-Печерської лаври, на Куренівці, у Пущі-Водиці тощо [2].

Більшість тимчасових таборів були з нестерпними умовами перебування: в'язнів майже не годували, померлих від голоду, холоду, знущань представники окупаційного режиму підраховували приблизно, тому статистичні дані про загиблих є досі неповними. Так, багато років у науковому обігу із книги в книгу переходить цифра 68 тис. загиблих у Дарницьких концтаборах. Насправді, як свідчать архівні матеріали, указана кількість замордованих полонених стосується лише одного з Дарницьких таборів, і навіть вона не є остаточною. Один табір знаходився посеред лісу, що переходить у великий лісовий масив завдовжки 1,5 км, завширшки близько 1 км. За залізницею (326 м від табору) 1943 р. співробітниками Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів у Київській області на чолі з головою облвиконкому З. Сердюком було знайдено чотири ями – 12 х 6 м. Неподалік була ще одна яма, розміром 6х6 м. На глибині 0,5 м вона виявилася заповненою трупами, за свідченнями місцевих жителів, виключно полоненими командирами Червоної армії і полігпрацівниками. Під час патолого-медичної експертизи в їхніх шлунках не виявили жодних ознак їжі, тобто всі вони померли голодною смертю.

Інший табір був неподалік, на місці колишнього авторемонтного заводу. У ньому існувала «лечебниця» для військовополонених. Хворі й поранені, за свідченнями очевидців, лежали там з пов'язками, крізь які сочився гній. За межами табірних затінків у напрямку лісового масиву було знайдено кілька могил у 5 рядів, а далі ями розміром 6х3 м. Усі вони були заповнені трупами бранців. Таким чином, на території лісу біля великого табору у відкопаних ямах знаходились останки 11 тис. закатованих; на кладовищі й довкола – близько 40 тис.; в інших місцях довкола цих двох таборів – 17 тис. Усього орієнтовно 6869 тис. загиблих. А крім цих двох було ще два, в яких померло (за неповними даними) ще близько 60 тис. військових. Отже, у Дарницьких катівнях, за нашими підрахунками, загинуло від

нелюдських умов утримування, хвороб, екзекуцій, голоду й холоду понад 130 тис. радянських військовополонених [3].

Таким же страхітливим був концтабір на вул. Керосинній (нині – Шолуденка). За час його існування там перебували десятки тисяч полонених, переважно українців, а також росіяни та євреї. В архіві знаходимо свідчення колишнього в'язня Л. Островського. Спочатку в ньому було близько 810 тис. осіб, більшість із них воїни Південно-Західного фронту. Перші 8 днів, як згадує Л. Островський, разом з іншими бранцями жив у спеціальних бараках. Потім його перевели до відділення цього ж табору, в якому перебувало близько 3 тис. військових-євреїв і незначна кількість цивільних цієї ж національності. Перші п'ять днів їх узагалі не годували. З 26 вересня по 3 жовтня 1941 р. усіх євреїв у віці до 16 і понад 35 років (серед них були й полонені) машинами вивезли до Бабиного Яру та розстріляли.

За багатьма свідченнями, щоденно до цієї катівні прибували сотні й тисячі нових бранців, постійно перебувало приблизно 9-10 тис осіб. Усього в таборі на Керосинній загинуло не менше 3540 тис. військовополонених і частина цивільного населення, переважно єврейської національності [4]. Умови перебування були настільки жахливими, що смерть від голоду стала буденним явищем. «Велика кількість полонених помирає від голоду, – розповідали згодом очевидці. У таборі на Керосинній дійшло до того, що полонені чекали, поки захолине труп, а потім починали його їсти» [5].

Продовжуючи цю складну й трагічну тему слід окремо зупинилися на трагедії Бабиного Яру в контексті долі бранців – колишніх військовослужбовців. Бабин Яр – це трагедія єврейського народу, представників якого полягло в цьому місці понад 150 тис., а також інших народів, адже загальна кількість замордованих (включаючи і полонених червоноармійців) перевищує 300 тис. осіб. Згадаймо й 3 тис. полонених з концтабору на Керосинній, які були розстріляні у ньому. За свідченнями Я. Стецюка, що зберігаються в архіві, «в одному місці Бабиного Яру, де було знайдено біля 2000 трупів, по їх зовнішньому вигляду і одягу, який зберігся, можна було заключити, що це розстріляні військові з числа командного складу Червоної Армії» [6].

Інший свідок В. Давидов (колишній в'язень Сирецького табору) був у складі «команди смертників», що під наглядом німців проводила розкопки влітку 1943 р. для виявлення і спалення трупів, теж залишив важливі свідчення: «Трупів у цьому яру було десятки тисяч, було близько двох великих ярів, де було, приблизно, біля 50 000 трупів євреїв, потім у “Бабиному Яру” упродовж півкілометра була яма розстріляних, точніше протитанковий рив. Там були убиті командири Червоної Армії, точніше комсостав. Можна було це бачити по знакам розпізнавання, шпалам. У цій ямі було приблизно 20 000 чоловік. Були люди у формі льотчиків, у комбінезонах. Видно було, що багато із розстріляних були поранені, тому що було видно милиці і пов'язки на руках і ногах» [7].

Отже, тільки на основі згаданих вище документальних даних можна зробити висновок, що у Бабиному Яру було розстріляно в 1941 – 1943 рр. ще понад 25 тис. осіб, переважно воїнів Південно-Західного фронту.

Трагічною і маловідомою сторінкою є загибель військовополонених у госпіталі, що діяв під час оборони Києва в лікарні ім. Павлова, неподалік Бабиного Яру. За твердженнями очевидців, періодично проводилися «чистки»: 7 січня, 29 березня і 17 жовтня 1942 р. Усього було знищено близько 2000 хворих, а також поранених бійців і командирів Червоної армії. Близько 1000 було знищено в душогубках. С. Матвеев згадував, що спочатку були знищені хворі-євреї (близько 300 осіб), а потім і решта. «Хворих, які не могли піднятися з ліжка, навантажили навалом на підводи, підвезли до ями і скинули до неї живими. Через 2-3 неділі вирішили знищити і останніх 2000 чоловік». Серед них було багато поранених, які своєчасно не були вивезені з госпіталю [8].

Не менш зловісної слави серед жителів Києва набув табір на Інститутській, 5. У ньому перебувало кілька тисяч військових, які працювали на міських відбудовних роботах. Через нестачу продуктів харчування, хвороби, смертність там була надзвичайно високою. Померлих закопували тут же в дворі [9].

Радянські полонені зустрічали смерть як справжні воїни. Приміром, 10 січня 1942 р. 100 українських моряків прогнали колоною до місця розстрілу. Мороз сягав 30 градусів! Вони йшли по снігу босоніж, у самих трусах, руки були скуті залізними ланцюгами, а тіла вкривали

криваві синці. Матроси йшли співаючи «Раскинулось море широко» [10].

Свідок цієї трагедії Н. Ткаченко, уточнює, що було дві групи моряків. Одну з них, про яку ми згадали, розстріляли в січні 1942 р., а другу групу (десь 70 чоловік) привезли вантажними машинами до протитанкового рову. Матроси були зв'язані по 10 осіб. Їх стягували з вантажівок та розстрілювали [11].

Не можна не згадати і Сирецький табір, де перебували тисячі як полонених, так і цивільних. Ця катівня знаходився поблизу Бабиного Яру. Збереглися спогади кількох осіб, які врятувалися, а також прислужників окупантів. В. Бистров розповідав пізніше слідчим органам, що вже з 4-ої години ранку ув'язнених виганяли на роботу, яка тривала до 6-ої години вечора. Полонені переносили землю з одного місця на інше, викорчувували дерева. Харчування складалося з 150 г хліба з тирсою й тарілки «баланди» з відходів пшона. Колишні в'язні концтабору – В. Давидов, С. Берлянт, Л. Островський, кияни Н. Горбачова, Н.Петренко свідчили про нелюдські умови життя в таборі. Його начальник штаурбанфюрер Радомські своєю звірячою жорстокістю вражав навіть колег: розстрілював в'язнів за спробу закурити, за те, що хворіли, не так стояли, зовнішність та ін. До Сирецько катівні привозили людей з різних регіонів України, це був свого роду пересильний пункт. Тут ув'язнені перебували кілька днів, а потім їх знищували у самому таборі, або в сусідньому Бабиному Яру. Так, у березні 1943 р. німці привезли машинами (по 85 у кожній) понад 500 осіб, переважно полонених, яких розстріляли в Бабиному Яру [12].

Мало хто вцілів з табору Києво-Печерської лаври. Ще в ході боїв за столицю УРСР там було створено військовий госпіталь, який не встигли евакуювати. До поранених німці додали полонених і зробили табір. Архімандрит Лаври Валерій повідомляв, що «фашисти до півсмерті забивали хворих і слабих людей, поливали їх водою на морозі, пристрілювали в німецькому поліцейському застінку, який знаходився в Києво-Печерській лаврі». За парканом стояв великий барак, до війни – гуртожиток для робітників. Взимку 1942 – 1943 рр. його перетворили на табір для військовополонених, переважно євреїв. Свідок Тверський розказував, що «тут же проходили розстріли. Ховали.. поблизу території табору». Вважається, що в ньому розстріляли до 500 осіб. У зв'язку з цим слід торкнутися й проблеми загибелі людей, які не були полоненими, але прожили і працювали на території Лаври. Так, був убитий Черногубов – до окупації заступник директора Лаврського заповідника. Він мав ключі від сховищ, де знаходились цінності. Одного разу, за словами згаданого свідка, на початку жовтня 1941 р. до Черногубова на квартиру прийшов жандарм і сказав, що його викликає доктор Кох. Черногубова з того часу не бачили, а пізніше його труп було знайдено в рову за Лаврою. Потім було вбито директора Лаври Шеверницького» [13].

Обмаль даних про долю радянських полонених табору в Пущій-Водиці. Тут ув'язнених майже не годували і змушували працювати з 5-6 години ранку до пізнього вечора. Померлих закопували просто в лісі. До їх знищення був причетний комендант штабу Української охоронної поліції в Києві А. Кабайда, у розпорядженні якого були каральні батальйони й сотні, 8 районних поліцейських управ, школа поліції. Останні також знищували євреїв у Бабиному Яру [14].

Особливо велика була смертність серед полонених взимку 1941 – 1942 рр., коли вони гинули тисячами від голоду, холоду і хвороб. Так, на початку 1942 р. Розенберг писав Кейтелю, що з 3 млн. 600 тис. радянських бранців лише кілька сотень тисяч у змозі працювати, настільки жахливі умови їхнього утримання. Прикметним у цьому плані був концтабір у Білій Церкві. З серпня 1941 по лютий 1942 р. у ньому загинуло не менше 4500 осіб, ховали їх тут же в дворі. У передмісті Білої Церкви – Олександрії – було два табори полонених, в яких утримували близько 50 тис. осіб, з яких майже 30 тис. загинули. У Смілі Київської (нині – Черкаської) області в братських могилах і на території військового містечка спочиває понад 12 тис. замордованих полонених. У с. Івангород колишнього Христинського району Київської (нині Черкаської) області знаходився табір для військових і євреїв, де було знищено понад 800 осіб [15].

Слід зазначити, що смертність серед військовополонених могла бути й більшою, якби хоч і незначна, проте все ж суттєва допомога з боку деяких громадських організацій, які діяли на окупованій території. Детальніше зупинитися Головної управи Українського Червоного Хреста з 12 жовтня по 15 листопада 1941 р. Зокрема, було виділено автотранспорт (3 машини),

організовано їдальню, яка щоденно видавала близько 500 обідів і сніданків, створено 3 лікарні, 2 стоматологічні поліклініки і 2 аптеки. У них медичну допомогу отримували близько 50 поранених і амбулаторну допомогу близько 100 осіб на день. За сприяння працівників Червоного Хреста з навколишніх сіл було завезено 154 кг хліба, 210 кг м'яса, 790 кг овочів, 700 кг круп та інші продукти. Було зібрано серед місцевого населення 700 комплектів білизни, 405 одиниць верхнього одягу, 500 упаковок перев'язочних матеріалів та ін.

Для звільнених німцями військових організовано 4 готелі, в яких щоденно перебувало близько 100 полонених. Відкрито баню, якою могли скористатися майже 200 осіб щодня. Видано понад 1500 довідок для звільнення бранців [16].

Траплялися випадки, коли знаходилися охочі працювати у медичних закладах Червоного Хреста. Про що свідчать заяви Л. Дмитракової та Т. Мазикової, остання, до речі, була дружиною репресованого радянською владою [17].

Певне уявлення про надання допомоги військовополоненим у Києві дає інформація про діяльність «Українського комітету взаємодопомоги» на чолі з професором Богатирчуком. У наказі управи комітету за підписом Богатирчука від 12 грудня 1941 р. зазначено, що допомога полоненим недостатня й подеколи неякісна. Зокрема, наголошується на необхідності видавати ув'язненим «придатну до вживання білизну», «теплий одяг». «Вдатися з клопотанням до Відділу здоров'я, щоб до Дарницького табору було надіслано пересувну дез- станцію, ...від Секції опіки над полоненими в шпиталях налагодити постійний зв'язок як з табором, так і з гуртком Комітету взаємодопомоги при Дарницькій районній управі» [18].

Усе це тільки незначна частина відомостей про бранців Київщини. За нашими підрахунками, у Києві та області мученицьку смерть прийняли близько 280 тис. червоноармійців, переважно українців.

Проте – це лише окремих епізод. Насправді вся Україна була вкрита мережею катівень для полонених, гетто і таборів для цивільного населення. Так, окупанти залишили свій кривавий слід на території Джулинського району Вінницької області. У селі Терновка, за свідченнями С. Мазура, П. Гончарука, В. Бабко, Є. Яцька на території МТС у жахливих умовах утримувались 36 тис. полонених. Люди по 3-5 діб не отримували води. Умирати по 25-30 осіб на день. Тільки в серпні 1941 р. від голоду та хвороб загинуло 32 150 осіб [19].

Упродовж війни відбувалося переміщення величезних мас військовополонених з оперативних районів, що підпорядковувалися ОКХ, у глибокий тил у розпорядження ОКВ. Передача військових апаратом ОКХ представникам апарату ОКВ здійснювалась у пересильних (етапних) таборах, так званих дул агах, звідки полонених направляли до постійно діючих таборів для рядового й сержантського складу – «шталагів», і для офіцерів – «офлагів».

У катівнях центральної України перебувала більша частина полонених з Південно-Західного та інших фронтів. Сумнозвісна «Хорольська яма» у Хоролі Полтавської області. Наприкінці вересня 1941 р. на територію цегельного заводу почали приганяти червоноармійців. Табір мав свої відділення на території елеватора, у будинку райвиконкому, середній школі № 2. Військовополонених, розміщених на території цегельного заводу, тримали у величезній ямі – кар'єрі (звідси й назва «Хорольська яма» – В. К.). Свого часу з нього вибрали глину для виготовлення цегли, і полонені залишалися просто неба. Аби хоч якось захиститися від холоду, дощів, снігу, люди рили невеликі нори – печери. Загалом у «Хорольській ямі» перебувало близько 60 тис. бранців, їхнє харчування складалося з «баланди», в якій плавали шматочки буряка та жменька якоїсь крупи. Двокілограмова хлібина ділилася на 100-150 чоловік. Тільки з 22 вересня 1941 до 1 травня 1942 р. загинуло 37 650 полонених. Пізніше буде знайдено могилу за межами табору, в якій знаходилось 13 тис. трупів; рів завдовжки 15 м, рови перед цегельним заводом завдовжки 110 м також були заповнені загиблими воїнами.

Навесні 1942 р. в ямі не залишилося жодної живої людини. Однак продовжував діяти табір смерті на території елеватора, в якому перебувало близько 20 тис. осіб. До осені 1942 р. у Хорольських таборах загинуло понад 57 тис. бранців. Загалом на Полтавщині було знищено 221 895 осіб, з них близько 115 тис. – це військові [20].

Основною причиною їх смерті було не стільки виснаження від праці, знущання, скільки напівголодне існування. Так, в Кременчуці на місці двох шталагів (346-А і 346-Б) було виявлено дві величезні ями – могили із 38 тис. трупами [21].

Масове залучення бранців до праці на промислових об'єктах III Райху відбувалося після Сталінградської битви. До цього полонених переважно знищували, тим більше, що їх лави регулярно поповнювалися. Так, 1 квітня 1941 р. загальна кількість бранців скоротилася до 810 тис. осіб. То на 1 вересня 1942 р. після поразки радянських військ під Харковом, у Криму їх чисельність зросла до 2 млн. 50 тис.

На території окупованої України продовжували діяти 106 таборів смерті для військовополонених. Так, у Львівській області, і ми на цьому наголошуємо, військові перебували не тільки в двох стаціонарних таборах, а й разом з євреями в 34 гетто Львова, Сокаля, Белза, Радехова, Рави-Руської, Нестерова, Бродів, Яворова, Старого Самбора, Дрогобича та інших містах. Тільки із Самборського гетто з лютого по квітень 1943 р. було вивезено й розстріляно 1700 євреїв і військових. За останніми підрахунками, у Львові й області було замордовано близько 900 тис. громадян, з них понад 200 тис. становили полонені [22]. Тільки у Львівській фортеці загинуло 140 тис. бранців [23].

Надзвичайно важким було становище ув'язнених у Рівненській області. За свідченням І. Дубовського, аби «врятувати своє існування, люди боролись за все: були випадки людоїдства як німців із охорони, так і померлих товаришів. Голод примушував людей поїдати траву, кору чагарників... Конвоїри часто пересувалися на тачанках, в які запрягали військовополонених. Ті, які знесилені голодом і знущаннями, не могли везти, негайно розстрілювалися на місці».

Інший свідок, Ф. Савицький, розповідав, що майже щодня з таборів виїжджали машини, заповнені роздягненими бранцями, яких «закопували на цвинтарі Грабника. Багатьох живцем. У деяких полонених під час перевезення на цвинтар ще відкривалися очі». Усього в Рівному та області за час окупації перебувало понад 90 тис. військовополонених. Таборів було три. Вони були оточені парканом і колючим дротом.

На території області в районі с. Видумка в таборі № 3 було знищено 2500 військових. Окрім того, біля с. Сурличі (поряд із Дубно) знищено 3270 осіб, а потім – ще 2230 полонених. У Костополі загинуло 1800 полонених і ще 4000 було знищено в гетто. Тобто, у самому Рівному та області було замучено понад 60 тис. полонених [24].

Сумної слави зажив табір, так званий Грос-лазарет № 301, у Славуті Кам'янець-Подільської (нині – Хмельницької) області. Його називали також «лазаретом смерті», бо щодня в ньому гинуло 300 осіб. Упродовж 1941 – 1943 рр. там було розстріляно й замордовано понад 150 тис. бранців [25].

У Старокостянтинівських казармах на території колишнього військового містечка 1942 р. було знищено 3300 полонених. Загалом у цьому районі було закатовано понад 20 тис. осіб.

У згаданому Славутському районі наприкінці 1942 р. на території військового містечка Ярмолинці було розстріляно понад 14 тис. полонених, переважно євреїв. У жовтні-листопаді 1941 р. було знищено майже 5000 осіб. Усього в цьому районі було знищено близько 20 тис. бранців.

Не можна не згадати табори смерті на території Шепетівського району Хмельницької області. «Літній» (існував з червня по грудень 1941 р.) розміщувався на території авіазенітного містечка, а другий – «зимовий» – знаходився у військовому містечку поблизу Славутського шосе й функціонував до останніх днів окупації. У серпні 1941 р. там було розстріляно понад 900 осіб. Загалом у «літньому» таборі загинуло близько 9000, а у «зимовому» – 12 тис. полонених. У Шепетівці було замордовано понад 20 тис. бранців [27].

Також, ще одна катівня знаходився у військовому містечку Ракові (5 км на схід від Хмельницького). На лютий 1944 р. там загинуло близько 65 тис. полонених. Загалом на території Хмельницької області було замордовано мученицькою смертю близько 260 тис. червоноармійців [26].

Рясно полита кров'ю наших воїнів і земля Житомирщини. Тільки в Бердичеві, на території Червоної Гори, було розстріляно 7590 полонених. Тисячі загинули у військовому містечку, куди 1941 р. привезли 48 тис. червоноармійців. Усього на Житомирщині було закатовано понад 80 тис. радянських військових [28].

Трагічні події не минули й Харківську область. У ході Харківської операції 1942 р. в полон потрапило 240 тис. воїнів. Бранці опинилися як у самому Харкові, так і на його околицях. У червні 1942 р. у броварні селища Поповка Ізюмського району було утворено

концтабір для полонених, де за 185 днів загинуло близько 10 тис. осіб. У березні 1943 р німці знищили групу поранених воїнів Червоної армії, які перебували в 1-му армійському госпіталі. У Харкові, у так званому сортувальному шпиталі на вул. Тринклера, 5, окупанти розстріляли 400 поранених, близько 300 спалили живцем в одному з корпусів. Серед убитих – 7 чехословацьких військових, які воювали на нашому боці. Удалося встановити їх імена: Еріх Фрешаль, Франк Фольтан, Карл Фрідріх, Бедріх Шарф, Йосип Кеніг, Альберт Корнгаузен.

Також катівні знаходились у с. Олексіївка Олексіївського району та с. Андріївка Балакліївського району Харківської області. Тут перебувало близько 3000 бранців. У Лозовій навесні 1942 р. було виявлено 1000 трупів полонених. Окрім того, у самому Харкові були табори для полонених на вул. Пересильній, Семінарській, 2, Катеринській, 99 та ін. Усього, за далеко неповними даними, на Харківщина було замордовано 22 700 радянських воїни [29].

На Чернігівщині полонених розстрілювали переважно разом із цивільним населенням. Відомо, що було знищено 52 543 особи, з них не менше третини – це військові. У міському парку ім. Щорса було знайдено 50 ям, в яких знаходились тіла 5278 осіб, у тому числі й полонених.

Не менш жахливою була доля полонених на Сумщині. Тільки Конотоп став місцем загибелі 27 тис. полонених, переважно солдатів і офіцерів Південно-Західного фронту. Майже 12 тис. бранців загинуло в Глухові, тисячі замордовано у чотирьох ромнинських катівнях. У Сумах знаходився стаціонарний табір для військових, яким керував фельдпост № 28393. На території цукрового заводу містився концтабір, який діяв з липня 1942 до 12 лютого 1943 р. У ньому утримувалися бранці з Курська, Сталінграда та інших міст України, а також старі й підлітки, яких німці захопили в ході боїв, усього близько 70 тис. осіб. Від голоду, холоду й хвороб загинуло понад 20 тис. ув'язнених. У лютому 1943 р ця катівня із Сум було евакуйована в Дарницю (Київ). Дорогою було розстріляно 1500 полонених. У с. Хутір Михайлівський (нині м. Дружба) Ямпільського району в приміщенні рафінадного заводу також був табір, у якому загинуло близько 18 тис. (загалом у ньому перебувало 20 тис.) осіб. Усього на Сумщині було замордовано понад 70 тис. військових [30].

Особливо лютували окупанти в Сталінській (Донецькій) області, де полонених змушували працювати у вугледобувній промисловості. У Костянтинівці на території хімзаводу знаходилася катівня для військових на 5000 осіб. Щодня помирало 15-20 воїнів. Хворих, які не могли пересуватися, закопували живцем разом із померлими. У Краматорському таборі на Крейдяній горі було розстріляно близько 3500 осіб. У Червоноармійську таборами для полонених розташовувалися у школі № 4, де тільки від голоду померло 1500 осіб; школі № 3 (загинуло 1526 осіб), шахті ім. Димитрова (знищено 1420 осіб) с. Сергіївка (замордовано 3250 осіб) Усього у Червоноармійському районі замучено 13 161 червоноармійців.

У Маріуполі загинуло 36 тис. полонених і цивільних. У Селідовському районі було замордовано 450 полонених. Ще 2020 бранців загинуло в корівниках колгоспу «Правда».

Бранців нещадно експлуатували на шахтах. У листопаді 1942 р. на місцеву шахту № 40/4 С пригнали 1600 полонених, з них 1510 загинуло впродовж місяця. У селищі Чкалов у таборі для полонених перебувало 8000 бранців, яких морили голодом. У Донецькому таборі (створено в січні 1942 р.) перебувало 50 тис. ув'язнених. Щодня помирало 40-50 осіб. Місцем страт слугувала шахта № 4-біс у с. Калинівка, тут загинуло близько 75 тис. осіб. У Харцизькому районі Донецької області знаходилось 7 катівень на 10 тис. осіб: по дві у Харцизьку та Іловайську та ще 3 у самому районі. У них було замордовано близько 4150 полонених. Загалом по Донецькій області, за приблизними підрахунками, загинуло понад 45 тис. воїнів Червоної армії [31].

Окрім того, за свідченням коменданта 6-ої німецької армії К. Буркхардта, в її тилу було 6 катівень для військовополонених. У Донецьку знаходилося 4 пересильних табори, один – у Макіївці і ще один – на території цементного заводу, на 50-60 км південно-східніше обласного центру. У них перебувало 100 тис. радянських воїнів. «В апреле 1943 г. я посетил один из лагерей военнопленных в Сталино... Возле завода имени Сталина, осматривая территорию лагеря, я обратил внимание на свежерытую землю в виде больших ям. Комендант лагеря объяснил, что это массовые могилы, где похоронено до 300 человек военнопленных, умерших от истощения» [32].

Не менш трагічною була доля радянських військовополонених на півдні України. Так, у

Миколаєві тільки у «Шталазі» № 364 та «Дулазі» № 162 було замордовано близько 30 тис. військових. Оце, власне, і всі відомості про загиблих у цій області, хоча було їх значно більше.

В Одесі та області в таборах смерті було знищено 22 тис. осіб. У с. Богданівка Доманського району знаходилася табір, де загинуло 54 тис. цивільних і військових. У с. Гвоздівка Лобачевського району загинуло 2000 бранців.

У Херсонській області табори для радянських полонених існували з жовтня 1941 р. З особливою жорстокістю поводитися окупанти з моряками. У Херсоні та області загалом було знищено понад 50 тис. військовополонених.

Унаслідок катастрофічної травневої поразки в Криму була вирішена доля Севастополя. Кораблі для спасіння захисників не прибули. Навіть не були евакуйовані 10 тис. поранених, хоча близько 600 осіб командування на чолі з адміралом Октябрським і партактив міста були вивезені. Майже 90 тис. моряків і солдатів потрапили у полон. Страхітливими були умови проживання бранців у таборі с. Нова Земля. Тільки 2-8 липня 1942 р. окупанти розстріляли там 800 осіб. У катівні, влаштованій на початку липня 1941 р. у будівлі колишнього полукіпажу Чорноморського флоту, розстріляно понад 2000 героїв Севастополя. Подібні табори знаходились на Рудольфовій горі, на Куликовому полі, у підніжжя монастиря с. Інкерман (утворений 30 червня 1942 р.). До них слід додати табори смерті для військових на вул. Пирогова, 5, на Північному боці (з вересня до жовтня тут було розстріляно 200 чоловік), на Корабельній стороні. У лазареті для полонених при Севастопольській в'язниці з 1 липня 1942 р. до лютого 1943 р. загинули від голоду, тортур близько 2500 воїни [33].

У Запоріжжі табір для військових (35 бараків) знаходився в районі заводу № 29. На серпень 1942 р. там налічувалося близько 3000 осіб, з яких не менше половини невдовзі загинула. У колгоспі «Аврора» Полозького району містився ще одна катівня. 28 жовтня 1943 р. німці пригнали туди 7000 полонених.

У квітні 1942 р. в Оріховському районі 2000 полонених загнали в сарай і не випускали три доби, а Потім тих, хто не міг рухатися, закололи багнетами. Усього в районі було знищено близько 7000 бранців. Окрім того, в області було розстріляно 10916 воїнів. За приблизними підрахунками, у Запорізькій області було знищено 66745 осіб, з яких понад 43 тис. становили полонені [34].

Геноцид як норма щодо радянських військовополонених, попри потребу в робочій силі, тривав аж до кінця війни. Кіровоградська область не була винятком. Так, у таборі при 1-ій радянській лікарні в районі міської фортеці було замордовано близько 50 тис. полонених. Щоденно помирало 40-50 осіб. У місті викликав жах табір для полонених № 305 на вул. Шевченка, де загинуло близько 4000 осіб. У ньому 1941 р. від голоду щодня гинуло близько 200 осіб, а наступного – біля 300. Табір на станції Павлиш Онуфріївського району (територія МТС) було створено на початку вересня 1941 р., а ліквідовано навесні 1942 р. Полонених приганяли колонами по 100 чоловік (усього через нього пройшло близько 140 тис. полонених). Інша катівня на території колгоспу «Комінтерн» вирізнявся особливо жорстоким режимом. Документально підтверджено, що тільки в цих двох таборах з 6 серпня до 23 листопада 1943 р. було знищено 3500 військових. У с. Хошевата Гайворонського району знищено 895 полонених.

У таборі на станції Адабаш Новоукраїнського району перебувало 21620 осіб. Там загинуло близько 10 тис. військових. Усього на Кіровоградщині було замордовано близько 67 тис. радянських полонених [35].

Насамкінець слід зазначити, що ми й досі не можемо поставити у цій справі крапку, адже за радянських часів доля військовополонених була «фігурою умовчання». Тому існує чимало «білих плям», багато документів зникло, а найголовніше – документів про трагедію радянських військовополонених, а надто на багатостраждальних землях України обмаль. Загалом, за нашими підрахунками, на території СРСР у полон потрапило близько 6,2 млн радянських воїнів. З них загинуло понад 4 млн. осіб. На окупованих землях України загинуло близько 1,8 млн. полонених [36].

Підрахувати кількість українців, які потрапили в полон і загинули, неможливо не тільки тому, що на початку війни німці не обліковували полонених через велику кількість, а й тому, що частина з них була звільнена. Наприкінці липня 1941 р. німці видали наказ про звільнення радянських військовополонених певних національностей (німців Поволжя, прибалтів, українців, а згодом і білорусів). Однак у листопаді виконання наказу було призупинено.

Усього отримали свободу понад 318 тис. осіб, із них понад 277 тис. українців. Починаючи з 1942 р., з полону звільнялися переважно ті, хто вступав у добровільні німецькі охоронні та інші формування, зокрема поліцію. Що ж до звільнених з полону на початку війни українців, то переважна більшість не співробітничала з ворогом, проте після визволення частини України військами Червоної армії вони були мобілізовані та майже всі загинули в перших боях, особливо на Букринському плацдармі, без відповідного озброєння, обмундирування і підготовки, затавровані як посібники окупантів. Ми вважаємо, що немає підстав вираховувати їх кількість із числа загиблих. Уявлення про їхню долю та долю молоді, мобілізованої польовими військкоматами дають спогади Ю. Коваленка – офіцера з особливих доручень командувача воронезького, а від 20 жовтня 1943 р. – Першого українського фронту М. Ватутіна. Він пише, що на засіданні воєнної ради фронту у с. Требухові у вересні 1943 р. Г. Жуков, коли мова йшла про обмундирування та озброєння мобілізованої згаданими військкоматами молоді та колишніх полонених, заявив: «“Зачем мы, друзья, здесь головы морочим. На хрена обмундируют и вооружат этих хохлов. Все они предатели! Чем больше в Днепре потопим, тем меньше придется в Сибирь после войны ссылать”. “Так это же не война, а геноцид народа”, – вырвалось у Рокоссовского» [37].

Слід зазначити, що до 6,3 млн. полонених ми зарахували понад 500 тис. мобілізованих, які потрапили у полон по дорозі до діючих частин. Пам'ятатимемо й те, що тільки на території Польщі у понад 2300 таборах німці знищили близько 1 млн. 800 тис. колишніх радянських громадян («Московские новости», 17 апреля 1988 г.). Проте не всі з них були червоноармійцями. Загалом на окупованій території Радянського Союзу і на польській землі, за деякими даними, було знищено понад 4,7 млн. радянських військовополонених (хоча до їх числа окупанти зарахували і захоплених у полон бійців народного ополчення, партизан і навіть тих, хто їм допомагав). Таким чином, найвірогіднішою і документально підтвердженою цифрою загиблих в полоні воїнів Червоної армії є названа кількість – близько 4,7 млн, з них майже 1,8 млн. знищено на території України [37].

Отже, проблема військовополонених загалом і їхня доля на окупованих землях України зокрема, залишається актуальною донині, а надто тому, що вітчизняні історики, схоже, більше уваги почали приділяти долі не радянських, а німецьких військовополонених та їх союзників.

1. «Совершенно секретно! Только для командования!» Стратегия фашистской Германии в войне против СССР: Док. и материалы. – М.: Наука, 1967. — С. 102.
2. Державний архів Київської області (ДАКО), ф. 4 оп. 2, спр. 4, арк. 29-31; Історія України: Док. і матеріали / [Уклад., комент. В. Ю. Короля]. — К., 2001. — С. 345-346.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 4620, оп. 3, спр. 283, арк. 1-7; Книга скорботи України – місто-герой Київ / [Заг. наук. ред. В. Ю. Короля, П. П. Панченка]. – К., 2003. – С. 8.
4. Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 243 б, арк. 5, 6, 9.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 70, спр. 23, арк. 33.
6. ЦДАВО, ф. 4620, оп. 3, спр. 243б, арк. 13.
7. Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 243 б, арк. 25, 26.
8. Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 280, арк. 9, 10, 14; Король В. Бабин Яр. Відоме і невідоме // Голос України. – 1991. – 14 серп.
9. ЦДАВО, ф. 4620, оп. 3, спр. 282, арк. 3.
10. ЦДАГО, ф. 1, оп. 70, спр. 23, арк. 33.
11. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДАСБУ), ф. 55663, оп. 1, спр. 1679, т. 20, арк. 107; Король В. Ю. Система каральних органів в окупованому Києві (1941 – 1943) та її виконавці // Історія в пік. – 2000. – № 11-12. – С. 12.
12. ЦДАВО, ф. 4620, оп. 3, спр. 243, арк. 19, 38, 40.
13. Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 280, арк. 2; ДАСБУ, ф. 55663, оп. 1, спр. 1679, т. 20, арк. 82.
14. Король В. Ю. Фашистський геноцид населення столиці // Книга скорботи України – місто-герой Київ. – К., 2003. – С. 35-36.
15. ЦДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 2118, арк. 89.
16. Державний архів Київської області (ДАКО), ф. Р-2395, оп. 1, спр. 2, арк. 6, 7.
17. Там само, спр. 3, арк. 2, 10.
18. Там само, спр. 1, арк. 24, 25.
19. ЦДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 2200, арк. 47.
20. Там само, ф. 14, оп. 2, спр. 2118, арк. 129, 130.

21. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941 – 1945 гг.: В 3 т. – К., 1975. – Т. 2. – С. 356; ЦДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 2118, арк. 127, 133.
22. Там само, ф. 14, оп. 2, спр. 2118, арк. 127, 133.
23. Краль Вацлав. Преступления против Европы. – М., 1967. – С. 240.
24. ЦДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 2201, арк. 75-78, 150-152, 164, 223, 224.
25. Там само, ф. Р-1658, оп. 2, спр. 428, арк. 166; Вацлав Краль. Вказ. праця. – С. 240.
26. ЦДАВО, ф. Р-1658, оп. 1, спр. 428, арк. 164-166.
27. Там само уарк. 166.
28. Там само, ф. 14, оп. 2, спр. 2118, арк. 25-29, 40, 43.
29. Там само, арк. 152-154, 209, 210.
30. Там само, арк. 137, 140, 177.
31. Там само, арк. 20, 21, 22.
32. ДА СБУ, ф. 55563, оп. 1, спр. 1679, т. 2, арк. 94, 97.
33. ЦДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 2118, арк. 67, 68, 116, 118, 174.
34. Там само, арк. 38, 40, 41, 43.
35. Там само, арк. 75, 76, 78.
36. Король В. Ю. Ціна перемоги: міфи і реальність // Слов'янські воєнні дослідження. – 1996. – № 2. – С. 423 (Англія – США, англ.); Йоґо ж. К вопросу о трагедии советских военнопленных на территории Украины в 1941—1944 гг. // Проблемы военного плена: история современность: Материалы Между нар. науч.-практ. конф. 23-25 окт. 1997 г.: В 2 ч. Ч. 1. – Вологда, 1997. – С. 37.
37. Король В. Ю. До проблеми про військові втрати українського та інших народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни / Король В. Ю. // Вісн. КНУ ім. Тараса Шевченка. Історія. – К., 2006. – Вип. 83. – С. 61.

Вторая мировая война качественно отличалась от предыдущих военных конфликтов не только своими масштабами, но и социальным измерением. Впервые перед враждующими странами возникла проблема – огромное количество военнопленных. В результате успешного немецкого наступления 1941 – 1942 годов на территории советской Украины более миллиона советских воинов попали в плен. Так, только в киевском «котле» оказалось больше 600 000 человек. В этом случае столица УССР стала одним из центров их содержания. Историкам известно о Дарницком лагере, Бабином Яру, Сырецком лагере, лагерях на Керосинной, Институтской и других местностях. К ноябрю 1941 года немецкое командование проводило умеренную политику в отношении пленных солдат – были освобождены 318 000 человек, из них более 277 000 украинских. Исключение составляли комиссары и офицерский состав, который безжалостно уничтожался. Так, в Дарницком лагере эта категория военнопленных погибла от голода. На рубеже 1941 – 1942 годов отношение оккупационной администрации к пленным меняется и они начинают целенаправленно уничтожаться: расстреливаются, умирают от истощения на работах и голода. Так, в лагере для военнопленных на ул. Керосинной (г. Киев) встречались случаи каннибализма. Советские военные содержались как в специальных лагерях «шталагах» (для солдатского состава), так и «офлагах» – для офицеров. Под лагеря-смерти, как правило, использовали производственные мощности предприятий. Так, в г. Хорол был известный лагерь военнопленных – «Хорольский яма», который создали на месте кирпичного завода. На территории Западной Украины пленные содержались также в еврейских гетто Львова, Соколя, Бэла, Радехова, Бродов и др. Заключение не только безжалостно уничтожались, но начиная с середины 1942 году массово использовались на работах. Например, в Донецкой области наши воины эксплуатировались на шахтах, которые одновременно были местом их захоронения.

Ключевые слова: военнопленные, «шталаг», «офлагах», «Хорольский яма», гетто.

In the article position of soviet prisoners of war is analysed in the Great Domestic wartime, fate of Ukrainian soldiers which got in the German captivity as a result miscalculations and errors of soviet guidance.

Keywords: prisoner of war, World war II, stalag, the Third Geneva Convention, ghetto, Khorolska yama.

1. «Sovershenno sekretno! Tolko dlia komandovaniya!» Stratehiya fashystskoi Hermanyy v voine protyv SSSR: Dok. y materyaly. – М.: Nauka, 1967. — S. 102.
2. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (DAKO), f. 4 op. 2, spr. 4, ark. 29-31; Istoriia Ukrainy: Dok. i materialy / [Uklad., koment. V. Yu. Korolia]. — К., 2001. – S. 345-346.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchekh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO), f. 4620, op. Z, spr. 283. ark. 1-7; Knyha skorboty Ukrainy – misto-heroi Kyiv / [Zah. nauk. red. V. Yu. Korolia, P. P. Panchenka]. – К., 2003. – S. 8.
4. Там само, f. 4620, op. Z, spr. 243 b, ark. 5, 6, 9.

5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO), f. I, op. 70, spr. 23, ark. 33.
6. TsDAVO, f. 4620, op. Z, spr. 2436, ark. 13.
7. Tam samo, f. 4620, op. Z, spr. 243 b, ark. 25, 26.
8. Tam samo, f. 4620, op. Z, spr. 280, ark. 9, 10, 14; Korol V. Babyn Yar. Vidome i nevidome // Holos Ukrainy. – 1991. – 14 serp.
9. TsDAVO, f. 4620, op. Z, spr. 282, ark. 3.
10. TsDAHO, f. 1, op. 70, spr. 23, ark. 33.
11. Derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – DASBU), f. 55663, op. 1, spr. 1679, t. 20, ark. 107; Korol V. Yu. Systema karalnykh orhaniv v okupovanomu Kyievi (1941 – 1943) ta yii vykonavtsi // Istoriiia v pik. – 2000. – # 11-12. – S. 12.
12. TsDAVO, f. 4620, op. Z, spr. 243, ark. 19, 38, 40.
13. Tam samo, f. 4620, op. Z, spr. 280, ark. 2; DASBU, f. 55663, op. 1, spr. 1679, t. 20, ark. 82.
14. Korol V. Yu. Fashystskyi henotsyd naseleння stoltytsi // Knyha skorboty Ukrainy – misto-heroi Kyiv. – K., 2003. – S. 35-36.
15. TsDAVO, f. 14, op. 2, spr. 2118, ark. 89.
16. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (DAKO), f. R-2395, op. 1, spr. 2, ark. 6, 7.
17. Tam samo, spr. Z, ark. 2, 10.
18. Tam samo, spr. 1, ark. 24, 25.
19. TsDAVO, f. 14, op. 2, spr. 2200, ark. 47.
20. Tam samo, f. 14, op. 2, spr. 2118, ark. 129, 130.
21. Ukraynskaia SSR v Velykoi Otechestvennoi voine Sovetskoho Soiuzu. 1941 – 1945 hh.: V 3 t. – K., 1975. – T. 2. – S. 356; TsDAVO, f. 14, op. 2, spr. 2118, ark. 127, 133.
22. Tam samo, f. 14, op. 2, spr. 2118, ark. 127, 133.
23. Kral Vatslav. Prestupleniia protyv Evropy. – M., 1967. – S. 240.
24. TsDAVO, f. 14, op. 2, spr. 2201, ark. 75-78, 150-152, 164, 223, 224.
25. Tam samo, f. R-1658, op. 2, spr. 428, ark. 166; Vatslav Kral. Vkaz pratsia. – S. 240.
26. TsDAVO, f. R-1658, op. 1, spr. 428, ark. 164-166.
27. Tam samo uark. 166.
28. Tam samo, f. 14, op. 2, spr. 2118, ark. 25-29, 40, 43.
29. Tam samo, ark. 152-154, 209, 210.
30. Tam samo, ark. 137, 140, 177.
31. Tam samo, ark. 20, 21, 22.
32. DA SBU, f. 55563, op. 1, spr. 1679, t. 2, ark. 94, 97.
33. TsDAVO, f. 14, op. 2, spr. 2118, ark. 67, 68, 116, 118, 174.
34. Tam samo, ark. 38, 40, 41, 43.
35. Tam samo, ark. 75, 76, 78.
36. Korol V. Yu. Tsina peremohy: mify i realnist // Slovianski voienni doslidzhennia. – 1996. – # 2. – S. 423 (Anhliia – SShA, anh.); Yoho zh. K voprosu o trahedyi sovetskykh voennoplennykh na terrytoryi Ukrainy v 1941—1944 hh. // Problemy voennoho plana: ystoriia sovremennost: Materyaly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 23-25 okt. 1997 h.: V 2 ch. Ch. 1. – Volohda, 1997. – S. 37.
37. Korol V. Yu. Do problemy pro viiskovi vtraty ukraïnskoho ta inshykh narodiv SRSR u roky Velykoi Vitchyzniansoi viiny / Korol V. Yu. // Visn. KNU im. Tarasa Shevchenka. Istoriiia. – K., 2006. – Vyp. 83. – S. 61.

© Король В. Ю.

Стаття надійшла до редколегії 15. 02. 2015 р.

УДК 94(4):327

Цомая Г. Ф.

КРАТКИЙ ОБЗОР ДЕПОРТАЦИЙ НАРОДОВ В СССР ВО ВРЕМЕНА ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В данной статье приводится краткий обзор нескольких депортаций народов, проживающих на территории Советского Союза, проведенных во время Второй мировой войны. В качестве примера взяты депортации немцев Поволжья, калмыков, чеченцев и ингушей и крымских татар.

В части о немцах Поволжья описана история их появления в России, то, как они оказались по приглашению Екатерины на территориях Поволжья. Затрагивается их судьба в новообразованной Советской России, упомянут факт создания Автономной Советской Социалистической Республики немцев Поволжья. Не упоминается в статье жизнь немцев в Советском Союзе, так как их судьба ничем не отличалась от жизни миллионов других граждан СССР. Описан так же процесс принятия решения по ликвидации АССР немцев Поволжья, процесс